

Hadisler Hakkında Kullanılan 'Sâbit Değildir' İfadesinin İstilahî Durumu

Veli TATAR | <https://orcid.org/0000-0003-3692-8786>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | velitatar13@gmail.com

Şırnak Üniversitesi | <https://ror.org/01fcvk23>

Hadis | Şırnak, Türkiye

Öz

İslam dünyasında ortaya çıkan gelişme ve ihtiyaç üzerine hadis rivayeti artmış, buna bağlı olarak hadis ilmi ilerlemiş, hadis usulü de ıstılahlarını oluşturmuştur. İslam'ın ikinci önemli kaynağı olan hadis ilminin en önemli temel konusu ve amaçlarından biri de sahih olanı zayıfından ayırmaktır. Tarihîsel süreçte hadis ile ilgilenen alimler, bunun için önemli kriterler ortaya koymuşlardır. Keza hadisleri büyük bir tenkide tabi tutmuş, böylece sıhhat açısından hadisler sahih, hasen ve zayıf hadis şeklinde kategorize edilmiştir. Hadis alimleri rivayet dönemlerinde, hadislerin sağlam bir şekilde sonraki nesillere ulaşması için sahih olanı zayıf olandan ayırmışlardır. Böylece cerh ve ta'dil ilmi ortaya çıkmış, üçüncü asrın başlarında ise sistematik hale gelebilmiştir. Hadis âlimleri de sahih hadislerin zayıf hadislerden farkını belirtmek için bir takım ıstılahlar oluşturmuşlardır. Başta sadece sahih ve sahih değil lafızları kullanılırken zamanla hadisin sahih olmadığına işaret eden birçok lafız kullanılmaya başlanmıştır. Başlarda ravinin adalet ve zabtını zedeleyen kusurlar, zayıf hadis için bir kriter olarak görülmüş zamanla zayıf hadise işaret eden yeni ifadeler ortaya çıkarılmıştır. Bu lafızlardan bazıları sâbit değildir manasına gelen 'Lâ Yesbut' ve 'Lem Yesbut' terkibleridir. Bu alanda "sâbit değildir" ıstılahının delalet ettiği sıhhat durumunun hasen, zayıf ya da mevzû hadis mi olduğu hususu tartışmalara yol açmıştır. Zira "sâbit değil" ifadesinin kullanım alanları, yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin hepsini kapsamaktadır. "Sâbit değildir" lafzının sadece zayıf hadislerle delalet ettiğini söyleyenler olsa da bu ifadenin sadece mevzû hadisler için kullanıldığını iddia edenler de olmuştur. Hatta azınlıkta da olsa bu tabirin hasen hadise delalet ettiğini söyleyenler de olmuştur. Sahih hadisi zayıf olandan ayırt etmeye çalışan hadisçilerin "sâbit değildir" ifadesinin delalet ettiği sıhhat hükmünü hadis örnekleri üzerinden tespit etmek, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. "Sâbit değildir" lafzı açıklanırken genel itibarıyla bir rivayetin Hz. Peygamber'e dayandığının sâbit olmaması, hakkında kullanıldığı rivayetin mevzû olduğunu ifade eden bir siğa olması, hadisin hasen olması ve sahih olmaması şeklinde ifade edilmiştir. "Sâbit değildir" anlamında kullanılan "Lâ Yesbut" ifadesi, hem mevzû hem de zayıf hadislerle işaret etse de çoğunlukla zayıf hadise delalet ettiği görülmektedir. Zayıf hadis türlerinin fazla olması da bu durumu gerektirmektedir. Ayrıca "sâbit değildir" lafzı, hadis ilminde bazen genel bir duruma, bazen de metnin muhtevasına işaret ettiği gibi bazı durumlarda da senede mahsus bir lafız olmuştur. Mezkûr ifade, önceki veya sonraki terimlerle anlam değişikliğine uğrayabilmiştir. Mesela "Lâ yesbut fihi şey" ifadesi, 'konuya dair hiçbir şey sâbit olmamıştır' anlamında kullanılmıştır. Mevzû rivayetler veya zayıf ravilerle ilgili temel kaynaklarda bir rivayetin hükmünü bildirdikten sonra rivayetin ait olduğu konuda Hz. Peygamber'den hiçbir hadisin sâbit olmadığını belirtmek üzere kullanılır. Bu bağlamda konu ile ilgili doküman inceleme ve literatür taraması yoluyla gerçekleştirilen bu çalışmada sâbit kavramı üzerinden geliştirilen yöntemler ile "sâbit değildir" lafzı üzerine kullanılan yöntem ve kapsamın tespitiyle, "sâbit değildir" ifadesinden kastın ne olduğu anlaşılabilecektir. "Sâbit değildir" lafzının sadece zayıf veya mevzû hadisler için değil her ikisi için de kullanıldığı somut delillerle tespit edilmeye çalışılacaktır. Araştırmanın kapsamı sadece "sâbit değildir" lafzı ile sınırlı kalacak, söz konusu ifadenin anlam alanı incelenecektir. Araştırma yapılırken özellikle hadis terimleri ile ilgili sözlükler, ravileri inceleyen rical eserleri ve hadis metinleri eserleri taranmış ve mezkûr lafzın yer aldığı hadis veya isnadda zayıf hadisin mi mevzû rivayetin mi kastedildiği tespit edilmiş olunacaktır. Zira doğrulanabilirliği açısından zayıf ve mevzû rivayetlerin kapsamı birbirinden farklı olduğu için mezkûr kavramın hangi durumlarda zayıf hangi durumlarda mevzû için kullanıldığının tespiti önem arz etmektedir. Böylece "Sâbit değildir" ifadesinin kullanım alanları incelenirken söz konusu kavramın anlamı ve delalet ettiği ıstilahî durum hem erken dönem hem de günümüzde hazırlanmış olan çalışmalar taranarak mukayese yoluyla verilmeye çalışılacaktır. Bilhassa rivayetlerin sübutuna dair sâbit kelimesi için geliştirilen şart ve yöntemler gibi sâbit olmadığına yönelik kullanılan metot ve kapsamın tespitiyle "sâbit değil" ifadelerinden ne kastedildiği anlaşılabilecektir.

Anahtar Kelimeler

Hadis, İsnad, Zayıf, Lâ Yesbut, Lem Yesbut.

Atıf Bilgisi

Tatar, Veli. "Hadisler Hakkında Kullanılan 'Sâbit Değildir' İfadesinin İstilahî Durumu". *Rize İlahiyat Dergisi* 28 (Nisan 2025), 185-199.

<https://doi.org/10.32950/rid.1601209>

Yayın Bilgileri

Türü

Araştırma Makalesi

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme

Süreç Bilgileri

Geliş Tarihi: 13.12.2024

Kabul Tarihi: 24.03.2025

Yayın Tarihi: 20.04.2025

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Benzerlik Taraması

Yapıldı – iThenticate

Etik Bildirim: ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Dizinlenme Bilgisi

The Status of Authenticity Implied by the Expression “Not Fixed” Used About Ḥadīths

Veli TATAR | <https://orcid.org/0000-0003-3692-8786>

Asst. Prof. | Author | velitatar13@gmail.com

Sirnak University | <https://ror.org/01fcvk23>

Hadith | Şırnak, Türkiye

Abstract

With the developments and needs that emerged in the Islamic world, the transmission of hadiths increased, leading to the advancement of hadith studies and the formation of terminologies in hadith methodology. One of the fundamental topics and objectives of hadith science, the second most important source of Islam, is to distinguish authentic hadiths from weak ones. Throughout history, scholars engaged in hadith studies have established significant criteria for this purpose. They subjected hadiths to rigorous criticism, categorizing them in terms of authenticity as *ṣaḥīḥ* authentic, *ḥaṣ*, and weak. During the period of hadith transmission, scholars made efforts to differentiate between authentic and weak hadiths to ensure the reliable preservation of hadiths for future generations. This led to the emergence of *cerh* and *ta'dil* science, which became systematically structured by the early third century. Hadith scholars developed various terminologies to differentiate authentic hadiths from weak ones. Initially, expressions such as *ṣaḥīḥ* and not *ṣaḥīḥ* were used, but over time, numerous terms indicating the lack of authenticity of hadiths were introduced. In the early stages, defects affecting the reliability and precision of narrators were considered criteria for weak hadiths. However, over time, new expressions emerged to indicate weak hadiths. Among these expressions are the phrases ‘Not Fixed’ and ‘Lam Yathbut’, which mean “not established” or “not proven.” In this field, the issue of whether the term “not *sābit* indicates the authenticity status of a hadith as *ḥaṣ*, weak, or fitting has led to debates. This is because the usage of the phrase “not *sābit*” encompasses all the aforementioned narrations. While some scholars assert that the phrase “not *sābit*” exclusively refers to weak hadiths, others claim that it is used solely for fabricated hadiths. Additionally, although in the minority, some have argued that this term may also indicate a *ḥaṣ*en hadith. Identifying the authenticity ruling implied by the phrase “Not Fixed” through examples of hadiths examined by scholars seeking to distinguish authentic hadiths from weak ones will contribute to a better understanding of the issue. The phrase “not *sābit* is generally explained as indicating that a narration is not confirmed to be attributed to the Prophet, that it is a formula expressing that the narration in question is fabricated that the hadith is *ḥaṣ*en, or that it is not *ṣaḥīḥ*. The expression “Lam Yathbut,” which conveys the meaning of “Not Fixed,” refers to both fabricated and weak hadiths, although it is observed to predominantly indicate weak hadiths. The abundance of weak hadith classifications also necessitates this situation. Additionally, the phrase “not *sābit*” in the field of hadith studies sometimes refers to a general situation, sometimes to the content of the text, and in certain cases, it is specifically related to the chain of transmission. This expression may undergo a change in meaning depending on the preceding or following terms. For example, the phrase “Lā Yathbut fihi şey” is used to mean “nothing is *sābit* regarding this subject.” In fundamental sources that discuss fabricated narrations or weak transmitters, after stating the ruling on a particular narration, this phrase is used to indicate that there is no *sābit* hadith from the Prophet concerning the relevant topic. In this context, through document analysis and literature review, this study aims to determine the methods developed based on the concept of *sābit* and the methodology and scope of the phrase “Not Fixed” to clarify its intended meaning. Concrete evidence will be sought to establish that the phrase “Not Fixed” is used not only for weak or fabricated hadiths but for both categories. The scope of the research will be limited solely to the phrase “not fixed, and the semantic domain of this expression will be examined. In conducting the research, dictionaries of hadith terminology, biographical works analyzing narrators, and collections of hadith texts will be reviewed to determine whether the phrase refers to a weak hadith or a fabricated narration in the relevant hadith or its chain of transmission. Since the scope of weak and fabricated narrations differs in terms of verifiability, it is crucial to determine in which cases the term in question is used for weak hadiths and in which cases it applies to fabricated ones. Thus, while examining the usage areas of the phrase “Not Fixed, its meaning and the terminological status it indicates will be presented through a comparative analysis of both early and contemporary studies. In particular, by determining the methods and scope used to indicate that a narration is not *sābit*, similar to the conditions and methods developed for establishing the authenticity of narrations, the intended meaning of expressions such as “Not Fixed” will be clarified.

Keywords

Hadith, Imputation, Weak, Not Fixed, Lam Yathbut.

Citation

Tatar, Veli. “The Status of Authenticity Implied by the Expression “Not Fixed” Used About Ḥadīths”. *Rize Theology Journal* 28 (April 2025), 185-199.

<https://doi.org/10.32950/rid.1601209>

Publication Information

Type	Research Article	Peer-Review: Double anonymized - Two External
Process Information	Date of Submission: 13.12.2024	Date of Acceptance: 24.03.2025 Date of Publication: 20.04.2025
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.	
Ethics Committee Approval	Ethics committee approval is not required for this study.	
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate	Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.	
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.	
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.	

Abstracting and Indexes

Giriş

Hadis usulünün temel amaçlarından biri sahih hadisleri sahih olmayanlardan ayırmak olmuştur. Hz. Peygamber döneminden günümüze değin hadislerin sıhhatinin tespiti için hassasiyetle davranılmıştır. Hz. Peygamber döneminde sözlerinin sıhhati için bizzat kendisine danışma, ilk iki halife döneminde şahit isteme gibi uygulamalar, henüz erken dönemde hadislere hassasiyetle yaklaşıldığını göstermektedir.¹ Daha sonraki dönemlerde bilhassa fitne olaylarının artması hadis uydurmaları artmış, isnad sistemi ortaya çıkmış, sahih hadisleri sahih olmayanlardan ayıklama uygulamaları sistematik bir hale gelmiş, böylece kabul ve reddedilen hadisler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde hadislere karşı somut tedbirler alınmaya başlanmış, rivayetlerin söyleyenine aidiyetinin sıhhati hakkındaki hassasiyet zaman geçtikçe artmıştır.

Hz. Peygamber'i daima model almaya çalışan sahâbe, onun vefatından sonra İslam dininin ikinci kaynağı olan hadislere büyük önem vermiş ve söz, fiil ve takrirlerinin sonraki nesillere ulaşması için çaba sarf etmişlerdir. Siyasi ve fikri hareketlere bağlı ortaya çıkan hadis uydurmaları, rivayetlerin sağlam bir şekilde nakledilmesi için bazı tedbirler alınmasını gerektirmiştir. Bu tedbirlere bağlı olarak hadis ilmi gibi bir disiplin ortaya çıkmış, hadisler sened ve metin yönünden incelenmeye başlanmıştır. Rivayet, ravi ve mervi gibi hadis ilmini ilgilendiren hususları kapsayan istihlaları konu edinen hadis ilmi bünyesinde hadis istihlaları ilmi, yani hadis usulu teşekkül etmiştir.

Hadislerin sahih olanını sahih olmayandan ayırmak için hadis âlimleri rivayetleri hassas bir şekilde tenkide tabi tutmuş, cerh ve ta'dil kriterleri ile zayıf ve sahih olan hadislere işaret etmek üzere bazı terimler belirlemişlerdir. Hadis istihlalarını oluşturan bu terimleri sistematik bir yöntemle ele alan hadis usulü ilmi ortaya çıkmıştır. Hadis usulünün temel hedefi ise hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etmektir. Böylece hadislerin sıhhat derecesini gösteren kavramlar istihlaştırlarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimlerden birisi de sâbit değildir manasında kullanılan "Lâ yesbutu", "Lem yesbut" ve "Leyse bi sâbit" lafızlarıdır. "Sâbit değildir" lafzı genel olarak bir rivayetin mevzû hadis olduğunu belirtmek için söylenmişse de² bu tabirin sadece uydurma hadisler için kullanılmadığı tahmin edilmektedir. Bunun tespiti için de mezkûr lafızlar hakkında daha önce yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlanmadığından söz konusu terimlerin delâlet ettiği sıhhat ölçüleri bu çalışmada tahlil edilecektir.

Hadis usulünde sahih teriminde olduğu gibi belli şartları taşıyan hadisler için sâbit kelimesi kullanıldığı gibi taşımayanlar için de sâbit değildir lafzı kullanılmıştır. Her bir muhaddisin "sâbit değildir" ifadesine yönelik açıklamalarına yer vermek makalenin sınırlarını aşacağından çalışmada lafzın işaret ettiği hadis usulü konuları başlıklar halinde verilerek bu ifadenin kullanıldığı istihlâhi hüküm araştırılacaktır. Bilhassa zayıf hadis çeşitlerinden hangileri için kullanıldığı ve hangi durumlarda mevzu hadisi kapsadığı üzerinde durulacak, örnek hadislerle somut hale getirilecektir. Klasik hadis metinleri, şerhleri ve hadis usulü eserlerinde "sâbit değildir" lafzı ele alınıp, bununla ilgili konular geniş bir şekilde irdelenecektir. Çalışmada terminolojik izahlardan sonra "sâbit değildir" ibaresinin hangi tür zayıf hadisler için kullanıldığı da somut verilerle ele alınacaktır.

Ardından mevzûât türü eserlerde yer alan söz konusu lafzın, mevzû hadislerle ilişkisine ve kullanım amaçlarına değinilecek, böylece "sâbit değildir" lafzının zayıf ve mevzu hadisleri hangi yönden kapsadığı tespit edilmiş olunacaktır. Müttekaddimun ve müteahhirun dönemlerinde telif edilen hadis usulü eserlerinde sabit ve sabit değildir kavramları kısmen ele alınmıştır. Konu hakkında hem erken dönemde hem de günümüzde herhangi bir çalışmaya rastlanmamakla beraber klasik dönemde telif edilen Ulûm'ul-Hadîs eserleriyle beraber Subhî es-Sâlih'in *Hadis İlimleri ve İstihlaları*, Ahmet Yücel'in, *Hadîs İstihlaların Doğuşu ve Gelişimi*, Abdullah Aydın'ın *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, Mücteba Uğur'un *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* eserlerindeki "sâbit" ve "sâbit değildir" terimleri incelenmiştir. Keza Azimâbâdî'nin (1857-1911) zayıf hadislerle ilgili sorulara vermiş olduğu cevaplar neticesinde telif ettiği risalede, "sâbit değildir" terkibi ile "sahîh değildir" lafzı arasındaki ilişkiye dair sorulara vermiş olduğu cevap mevcuttur. Ardından 'sahîh değildir' lafzı ile ilgili Selahattin Aydemir tarafından hazırlanan "Hadîsler Hakkında Sahîh Değil İfadesinin Kullanımı" başlıklı makalesi konuya benzer bir çalışmadır. Hadis istihlaları arasında "sâbit değildir" lafzı çok kullanıldığı halde hakkında herhangi bir çalışma yapılmamış olması ve mezkûr terimin kullanıldığı hadislerle zayıf ve mevzû olarak farklı hükümler verilmesi, alana dair bu müşkilliği asgariye indirmek üzere bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Ayrıca muhtelif eserlerde "sâbit değildir" lafzının sadece zayıf veya sadece mevzû hadisler için kullanıldığı iddiaları³ neticesinde mezkûr ifadeyi araştırma ve bu iddiaların doğruluk payını ortaya çıkarma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Böylece sâbit değildir lafzının

¹ İlgili konuya ilişkin aktarılan hadis rivayetleri için bk Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. M. Nâsiruddin Elbânî (Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1998), "Ferâiz", 5; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen* (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, ts.), "Ferâiz", 10.

² Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 161.

³ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâsîdu'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Haşet (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1985), 1/655.

kullanıldığı hadisin tam olarak hangi kategoride ele alınması gerektiği hususu üzerinde durulacak, bu konuda alana katkı sağlamaya çalışılacaktır.

1. Sâbit Terimi

Tarihsel süreçte rivayet edilen hadislerin sahihini zayıf olanından ayırabilmek için yoğun çaba sarf edilmiştir. Bir hadisin sahih olduğunu göstermek için sâbit kelimesi de kullanılmıştır. Öte taraftan sâbit lafzının her durumda sahih kelimesi ile aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığı hususu da farklılık arz etmiştir. Sözlükte “güvenilir ve sağlam olmak” anlamına gelen ve sebt kökünden türeyen sâbit lafzı, genellikle “sahih veya hasen olduğu kanıtlanmış olan hadis” şeklinde kullanılmaktadır. Sebt şeklinde kullanıldığında ise “adalet ve zabt vasıflarını haiz, güvenilir râvi” manasında yorumlanmıştır.⁴ Bazı görüşlere göre sahih karşılığında kullanılan bir lafızdır. Hz. Peygamber’in hadisi olarak sâbit rivayetler manasına gelir. Dolayısıyla sıhhat vasfı taşıyan hadislerin hepsine şâmilidir.⁵

Sâbit lafzı dışında bazı değerlendirmelerde الثبوت (subût) ifadesi de kullanılmaktadır. Subût lafzı için de hadisin nisbet edildiği kişiye ait oluşunun kesin, kesine yakın veya ihtimal dahilinde yani sahih veya hasen olması şeklinde değerlendirilmiştir. Bununla da daha çok hadisin sahih olması kastedilmiştir.⁶

Muhammed b. Sîrîn’in (öl. 110/729) sika bir râvi konumunda olan Eyyûb es-Sahtiyânî’yi (öl. 131/749) sebt lafzıyla değerlendirmesi,⁷ Katâde b. Diâme (öl. 117/735) ile İbn Şihâb ez-Zührî’nin (öl. 124/742) sebt terimini ta’dîl lafzı olarak değerlendirmeleri⁸, lafız 2. asrın başlarından itibaren râvinin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaygın olarak râvilerin sika olduğunu gösteren sebt ve sâbit kavramı, bilhassa 2. ve 3. yüzyıl boyunca “hadisi yazan kimsenin rivayeti sağlam ve hatasız olarak alması” anlamında da kullanılmıştır.⁹

Yahyâ el-Kattân (öl. 198/813) sika râvinin özelliğinden bahsederken onun “sebtü’l-ahz” (hadisi sağlam ve hatadan uzak olan) olması gerektiğini söylemiş,¹⁰ Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) de Yezîd b. Zürey’ (öl. 182/798) hakkında “kâne ye’ huzû’l-hadîse bi-sebtin” (hadisi hatasız olarak alırdı) sözüne yer vermiştir. Yukarıda örnekleri verilen bu hususlar, sebt teriminin zabt bakımından sikadan daha üstün olan râvilere işaret ettiği¹¹ iddia edilse de biz bu görüşe katılmamaktayız. Zira sika sebtten önce zikredilir. Ayrıca ravi değerlendirmelerinde “Sika Sebt” lafızları bir arada kullanılınca sikanın sebt’ten önce zikredildiği hususu da bu ihtimali güçlendirmektedir. Öte taraftan Ahmed b. Hanbel’in: “Hadislerin sâbit hadis şeklinde isimlendirildiklerini duymadım.”¹² sözüne istinaden onun bunu duymamış olması, böyle bir hadisin olmadığı anlamına gelmemektedir. İmam Şafîî (öl. 204/820) “sâbit” kavramını kendi eserlerinde sıklıkla kullanmıştır.¹³ Bu husus erken dönemde “sâbit” kelimesinin yer yer sahih anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Sebt kavramı ve ona bağlı olan bazı ta’dîl lafızları, kendi içerisinde mübalağaya delâlet edenler (esbetü’n-nâs, “ileyhi’l-müntehâ fi’t-tesebbüt, lâ ehade esbetü minhü), tekrar edilenler (sebtün sebtün, sebtün hâfizun, sebtün hucetün, sikatün sebtün ve sebtün sikatün) ve tek başına kullanılanlar (sebt) şeklinde üç kategoride değerlendirilmektedir. Bu lafızlardan biriyle sika olarak kabul edilen râvi, her durumda güvenilir ravi sayılır ve rivayet etmiş oldukları hadisler dinî konularda hüccet kabul edilir. Bir hadisin en sağlam ve güvenilir senedine işaret etmek için kullanılan “esbetü’l-esânîd” (senedlerin en sağlamı) ile sebtin çoğulu olan “esbât” (sika râviler) aynı kökten türemiş olan lafızlardır.¹⁴ Dolayısıyla bütün bu değerlendirmelerden yola çıkarak sebt ve sâbit kavramlarının kısmen sahih, kısmen de sağlam ve makbul rivayetler için kullanıldığı izahıtan varestedir.

2. ‘Sâbit Değildir’ Lafzının Anlam Alanı

Sâbit veya sâbit değildir ifadesiyle kastedilen mananın anlaşılabilmesi için muhaddislerin bu kavrama yapmış oldukları açıklamaların tam olarak neleri kapsadığını bilmek gerekir. Bu tespit hadis için kullanılan “sâbit değildir” lafzının kastettiği

⁴ Mehmet Efendioğlu, “Sâbit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/348; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 161.

⁵ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 332.

⁶ Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 279.

⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1952), 2/255.

⁸ Efendioğlu, “Sâbit”, 35/348.

⁹ Efendioğlu, “Sâbit”, 35/348.

¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/34.

¹¹ Efendioğlu, “Sâbit”, 35/348.

¹² Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Netâici’l-efkâr fi tahrîci ehâdîsî’l-Ezkâr*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2008), 1/1-511.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafîî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 30, 71, 115, 191, 216, 238, 276, 290, 330, 544.

¹⁴ Efendioğlu, “Sâbit”, 35/348.

manayı ortaya çıkarabileceği gibi sâbit kelimesinin de anlamını ortaya çıkaracak, böylece sahih hadis ile olan benzerliği vüzuha kavuşacaktır.

Hadis usulü eserlerinde “sâbit değildir” anlamında kullanılan ifadeler şunlardır:

لَا يَثْبُتُ (sâbit değildir)¹⁵, لَيْسَ بِثَابِتٍ (sâbit değildir)¹⁶, لَمْ يَثْبُتْ (sâbit olmadı)¹⁷, غَيْرُ ثَابِتٍ (sâbit değildir)¹⁸, عَدَمُ الثَّبُوتِ (sâbit olmamıştır)¹⁹, لَا يَثْبُتُ فِيهِ شَيْءٌ (konuya dair hiç bir şey sâbit olmamıştır)²⁰.

“Leyse bi-sâbit” ile “Lem yesbut” lafızları, “Lâ yesbut” ifadesi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. “Ademu’s-subût” lafzı genel olarak “Ademu’s-sihha” ile aynı anlamda kullanılıp bir hadisin sahih olmadığını belirtir.²¹ “Gayru sâbit” lafzı hakkında da zayıf râvilerle ilgili kaynaklar ve mevzûât türü eserlerde hadisin mevzû olduğunu gösteren bir tabirdir, şeklinde değerlendirmede bulunulmuştur.²² “Lâ yesbutu fihi şey” lafzı hakkında da zayıf râviler ve mevzû râvilere dair telif edilen eserlerde, bir rivayetin hükmünü belirledikten sonra o rivayetin ilgili olduğu konu hakkında Allah Rasûlü’nden herhangi bir hadisin sâbit olmadığını belirtmek üzere kullanılan bir ifade olduğu belirtilmiştir.²³

“Lâ yesbut” lafzını açıklayan Mücteba Uğur’a (1936-2005) göre bu tabir, bir rivayetin Hz. Peygamber’e ait olduğunun sâbit olmamasına yani mevzû hadise işaret etmektedir.²⁴ Abdullah Aydınli ise “Lâ yesbut” lafzını iki kategoride açıklamıştır. Birincisinde mevzû hadis ve zayıf râvilerle ilgili kitaplarda, hakkında kullanıldığı hadisin mevzû olduğunu ifade eden bir siğa olduğunu; ikinci olarak hadisin mevzû veya zayıf olduğunu belirttiği gibi bazen sahih olmayan anlamında hasen olmasını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁵

Sâbit kelimesi ile kastedilen bir anlam da bir hadisin var olup olmamasıdır. Bu tür durumlarda “sâbit değildir” denirken sihhat yönünün belirlenmesi dışında herhangi bir konu hakkında bilinen bir hadisin mevcut olmadığı da kastedilmektedir. Mesela Ahmed b. Hanbel’e (öl. 241/855) abdest alırken besmele getirme ile ilgili soru sorulduğunda o (لَا أَعْلَمُ فِيهِ حَدِيثًا يَثْبُتُ) “Bu konuda sâbit bir hadis bilmiyorum, bu konudaki en kuvvetli bilgi Kesîr b. Zeyd’in rivayetidir” cevabını vermiştir.²⁶

“Leyse yesbutu fiha” lafzının kullanıldığına dair bir örnek olarak, Mervezî (öl. 294/906): “Yahyâ b. Maîn’e (öl. 233/848) oruçlunun hacamat yaptırması durumu ile ilgili bir soru sordum. O ise bu hususta sâbit bir haberin olmadığını (Leyse yesbutu fiha haberun) bildirdi.”²⁷

Kimi muhaddislere göre “sahih değildir” lafzı ile “sâbit değildir” tabiri aynı manada kullanılmıştır. Zîra “sâbit değildir” sözü ile sihhatin kesinlik kazanmadığı haber verilmektedir. Biz iki lafzın aynı anlamda kullanıldığını iddia edenlere katılmamaktayız. Nitekim iki tabir bazı yerlerde aynı anlamda ele alınmış olursa da kimi yerlerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Mesela İbn Abdülber (öl. 463/1071) bir hadis hakkında değerlendirmede bulunurken hadis için “sâbit değildir, sahih değildir” demekte²⁸

¹⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbü’rî, *Ma’rifetu ‘Ulûmi’l-Hadîş*, nşr. Zuheyr Şakîk el-Kebbî (ty.: Dâru İhyâ’i’l-Ulûm, 1416/1996), 269; Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân Takıyyuddîn İbnü’s-Salâh, *Ma’rifetu Envâ’i Ulûmi’l-Hadîş= Mukaddime*, nşr. Nûreddîn İtr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1406/1986), 1/216; Ebû’l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmîzî*, nşr. Humâm Abdurrahîm Sa’îd (Zerka: Mektebetu’l-Menâr, 1407/1987), 132; Ebû’l-Fadl Abdurrahîm b. el-Huseyn b. Abdurrahmân, *et-Takvîd ve’l-İdâh Şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osmân (ty.: Mektebetu’s-Selefiyye, 1389/1969), 139.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-İlel*, nşr. Sa’îd b. Abdullâh el-Hamîd ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî (ty.: Metâbî’u’l-Hamîdî, 1427/2006), 2/514; Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer el-Bağdâdî, *el-İleli’l-Vâride fi’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye*, nşr. Mahfûzu’r-Rahmân Zeynüllâh es-Selefi, Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 12/229.

¹⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs, *İhtilâfu’l-Hadîş* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1410/1990), 8/638; Hâkim, *Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadîş*, 91; İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 219; Ebû’l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, *Nüzhetü’n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti’l-Fiker fi Mustalahi Ehli’l-Eser*, nşr. Abdullâh b. Dayfillâh er-Rahîlî, (Riyad: Matbaatu Sefir, 1422/2001), 241.

¹⁸ er-Râzî, *el-İlel*, 4/100; Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *er-Ref’ ve’t-Tekmil fi’l-Cerh ve’t-Ta’dîl*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde, 3. Baskı, (Haleb: 1407), 99.

¹⁹ Zerkeşî, *en-Nüket*, 2/283; Leknevî, *er-Ref’ ve’t-Tekmil fi’l-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 191; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Kavâ’idü’t-tahdîş min finûni mustalahi’l-hadîş* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 122.

²⁰ İbn Ebî Hâtim, *İleli’l-Hadîş*, 4/55.

²¹ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 13.

²² Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetu’s-Selefiyye, 1968), 209; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 104; Aydınli, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 90.

²³ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 197; Aydınli, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 161.

²⁴ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 196.

²⁵ Aydınli, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 161.

²⁶ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’ir-ricâl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980), 9/59.

²⁷ es-Seyyîd Ebû’l-Me’âtî en-Nûrî - Ahmed Abdurrezzâk, *Mevsûatu akvâli’l-İmâm Ahmed fi’l-cerh ve’t-ta’dîl* (Beyrut: Âlemu’l-Kutub, 1997), 4/13.

²⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstizkârü’l-câmi’ li-mezâhibi fukahâ’i’l-emsâr ve ‘ulemâ’i’l-aktâr fîmâ tezammenehü’l-Muvattâ’*

muhtemelen sahih olmadığını pekiştirmek üzere iki kavramı kullanmaktadır.

3. ‘Sâbit Değildir’ Lafzının Zayıf Hadise Delaleti

“Sâbit değildir” lafzının genel olarak mevzû hadisi kastettiği yönünde izahlar varsa da kanaatimizce ibare, mevzû haberdan ziyade zayıf hadislerle işaret etmektedir. Erken dönem hadis eserlerine bakıldığında, “sâbit değildir” lafzının hem isnadında kopukluk olan hem de râvide kusur bulunan hadisler için kullanıldığına rastlanmaktadır. Konuyu biraz daha vuzûha kavuşturmak adına bunlara değinmekte fayda görmekteyiz.

3.1. İsnaddaki Kopukluk Sebebiyle ‘Sâbit Değildir’ Kullanımı

3.1.1. Mürsel

Mürsel, tabîinin isnadda sahabiyi veya başka bir tabîiyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber’den rivayet ettiği hadisler için kullanılmaktadır. Ancak Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) ve İbn Ebû Hâtîm (öl. 327/938) gibi bazı hadisçiler ile usul ve fıkıh âlimlerine göre mürsel hadis ile münkâtî ve mu’dal arasında bir fark yoktur.²⁹ Yani senedin herhangi bir yerinde kopukluk varsa buna aynı zamanda mürsel de denilebilir.

Bazı kaynaklarda geçen “Sâbit değildir” lafzı hadisin mürsel olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Münekkitlerden bazıları, bir hadisin mürsel olduğunu belirtmek için ‘Lâ yesbutu’ (sâbit değildir) lafzını kullanmıştır. Örnek olarak Hişâm b. Ammâr → Velid b. Müslim → Sevr b. Yezîd → Recâ b. Hayve → Muğîre’nin Kâtibi Verrâd tarikiyle nakledilen “Hz. Peygamber Tebûk Gazvesi’nde abdest aldı, mestin üzerini ve altını meshetti” hadisini değerlendiren *Mesâbihi’s-Sünne* şârihi Beyzâvî (öl. 685/1286) hadis hakkında “bu hadis mürseldir, sâbit değildir” değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁰ Aynı hadis Tirmizî’nin *Sünen*’i ile İbn Mâce’nin *Sünen*’inde Muğîre b. Şu’be’den nakledilmiştir.³¹ Beyzâvî’nin bu hadis hakkında mürsel demesinin sebebi, muhtemelen Racâ’nın bir tâbîi olan Verrâd’dan hadis almamış olması, “Huddistu” ile nakledilmiş olmasıdır. Ayrıca Verrâd’ın Muğîre’den hadis almamış olması da buna eklenebilir. Zira Tirmizî de mezkûr hadis hakkında “Leyse bi-sahîh” değerlendirmesinde bulunmuştur.³² Böylece rivayet için münkâtî anlamına gelen mürsel değerlendirmesi yapılmıştır.

Başka bir örnek verecek olursak Ebû Hamza es-Sükkerî → Abdulaziz b. Rufey’ → İbn Ebî Müleyke → İbn Abbâs tarikiyle Hz. Peygamber’den nakledilen ve merfû olduğu zikredilen “Ortak şüf’a hakkına sahiptir ve her şeyde şüf’a hakkı vardır.”³³ hadisi hakkında (لَا يَثْبُتُ مَوْصُولًا) “Bu hadis mevsul olarak sâbit değildir” denilerek hadisin mürsel olduğuna dikkat çekilmektedir. Zira Şu’be ve başkalarının bu hadisi Abdulaziz’den mürsel olarak rivayet ettiği, İbn Abbas’tan bu tarik ile nakledilmediği de ifade edilmektedir.³⁴ Dolayısıyla “sabit değildir” lafzı, bazı yerlerde hadisin mürsel olduğunu göstermek için kullanılmış, bununla zayıf olduğu kastedilmiştir.

3.1.2. Münkâtî

Erken dönemde ‘münkâtî’ terimi mürsel hadisler için kullanılırken ilk defa Hâkim en-Nîsâbü’rî münkâtî’in mürselden ayrı olduğunu belirtmiştir.³⁵ Hadisin münkâtî olduğuna işaret eden lafızlar arasında genel olarak “(الحديث لا يثبت) Bu hadis sâbit değildir”, “(هذا الإسناد لا يثبت) Bu isnad sâbit değildir”, “(حديث منقطع لا يثبت) Hadis münkâtî olup sâbit değildir”, “(لا يثبت الحديث في) (ذلك مسندًا) Hadis bu şekilde muttasıl olarak sâbit olmamıştır” ifadeleri yer almaktadır.

“Sâbit değildir” kavramının kullanıldığı alanlardan birisi de isnad olmuştur. Genel olarak “(هذا الإسناد لا يثبت) Bu isnad sâbit

min me’âni’r-re’ÿ ve’l-âsâr, thk. Sâlim Muhammed Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 2000), 5/219.

²⁹ Hatîb el-Bağdadi mürseli şöyle tarif etmektedir: “O, râvîlerinin arasında kendisinden hadis işitmemiş olduğu (fevkinden) kişiden rivayet eden kimseler olmasından dolayı isnadı kopuk rivayettir. Ancak mürsel, kullanım açısından çoğunlukla tâbiûnun Resûlullah’tan naklettiği rivayetler için kullanılır.” Böylece Hatîb mürsel konusunda ehl-i hadisten (Şafîi sonrası) farklı düşünmektedir. Ancak o, mürselin genellikle tâbiûnun sahabeyi düşürüp doğrudan Hz. Peygamber’den yaptığı nakiller için kullanıldığını söyleyerek, ehl-i hadisin tahsisine işaret etmiştir. Bu sayede Hatîb’in, Şafîi sonrası ehli rey ile ehli hadisin tariflerinin arasını bulmaya çalıştığını söylenebilir. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, thk. İbrâhîm Hamdi el-Medenî (Medine: Mektebetu’l-İlmiyye, ts.), 1/96; Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfıyyeti’l-hadis li’l-İrâkî* (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1430/2009), 1/154; Yavuz Köktaş – Fatih Gümüş, “Mürsel Hadis Kavramının Gelişiminde İbnü’s-Salâh’ın Rolü”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (Aralık 2019), 255.

³⁰ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ebâr şerhu mesâbihi’s-sünne* (Kuveyt: Vüzâretü’l-evkâf, 2012), 1/217.

³¹ Tirmizî, “Tahâret”, 85; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-Arabî, ts.), “Tahâret”, 85.

³² Tirmizî, “Tahâret”, 72.

³³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü’s-suğrâ*, thk. Abdulmu’tî Emîn (Pakistan: Camiatu’d-Dirâsâtî’l-İslâmiyye, 1989), 2/316.

³⁴ Beyhâkî, *es-Sünenü’s-suğrâ*, 2/316; Tirmizî, “Ahkam”, 34. Tirmizî, hadisin muttasıl olarak sahih olmadığını söylüyor, mürsel olarak nakledilmesinin daha doğru (sahih değil) olduğunu belirtiyor. Nitekim Elbani rivayetin zayıf ve münker olduğuna dikkat çekmiş

³⁵ Hâkim, *Mârifet*, 27.

değildir” şeklinde bazı değerlendirmelere sıkça rastlanmaktadır. Mesela Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *Sünen*’inde Yahyâ b. Eyyûb’tan nakledilen Übeyy b. Umâre ile Hz. Peygamber arasında geçen mestler üzerine mesh etme diyalogu ile ilgili rivayetin isnadı hakkında³⁶ Dârekutni (öl. 385/995) ‘Bu isnad sâbit değildir’ diyerek hadisin münkâtı’ yani zayıf olduğuna işaret etmektedir. Gerekece olarak da senedde yer alan Yahyâ b. Eyyûb’un durumu hakkında çok fazla ihtilaf olduğunu öne sürmektedir.³⁷

“(لا يثبت الحديث في ذلك مسنداً)” Hadisin burada müsned olduğu sâbit olmamıştır” tabiri kullanıldığında bu, hadisin genelde münkâtı’ olduğu ve rivayetin bu şekilde muttasıl bir senedine rastlanmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla buradaki hadisin sâbit olmaması, bir yönüyle sahîh olmamasına bağlanmış ve hadisin zayıf olduğu ifade edilmiştir. Müslim de *Sahîh*’inde İbn Abbâs’tan nakledilen Hz. Peygamber’in Ravha’da karşılaştığı bir deve kervanı ile olan diyalogunu bildiren rivayeti³⁸ değerlendiren bazı münekkitler, hadisin bütün tariklerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Hatta Ebûbekir b. el-Münzirî (öl. 656/1258) “Bu hadisin müsned (muttasıl) bir şekilde rivayet edildiği sâbit değildir.”³⁹ diyerek hadisin muttasıl bir senedle gelmediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla buradaki “sâbit değildir” lafzı, hem zayıf hadise işaret ederken hem de “görülmemiştir, duyulmamıştır” anlamını ifade etmektedir.

“Sâbit değildir” lafzının senedin kopukluğundan kaynaklanan durumlar için de kullanıldığı görülmektedir. (الحديث لا يثبت) “Hadis sâbit değildir” şeklinde yapılan değerlendirmelerden birisine örnek verecek olursak Dıbâb oğullarından Zülcevşen lakabıyla anılan bir adamdan rivâyet edilen bir hadis hakkında Münzirî hadisin münkâtı’ olduğunu gerekçe göstererek (الحديث لا يثبت) “Hadis sâbit değildir” demiştir.⁴⁰ Dolayısıyla “sâbit değildir” lafzının çoğu yerde zayıf hadis çeşitlerinden münkâtı’a işaret ettiği de görülmektedir.

3.1.3. Mu’dal

“Sâbit değildir” lafzının kullanıldığı bir başka zayıf hadis ise mu’dal olmuştur.⁴¹ Nitekim mu’dal ile zayıf olan birtakım hadisler için de “sâbit değildir” lafzı kullanılmış ve böylece hadisin sahih olmadığına dikkat çekilmiştir. Mesela Fudayl b. İyâz’dan (öl. 187/803) nakledilen “*Sırât, on beş bin senelik, yüksekliği beş bin, alçaklığı beş bin ve kıldan ince, kılıçtan keskin beş bin derecelik bir yolculuktur. Onu ancak Allah korkusundan zayıf olan kişi geçebilir.*” rivayeti hakkında Kastallânî (öl. 923/1517) (وهذا معضل لا يثبت) senedini zikretmeden mu’dal olduğu ve sâbit olmadığı değerlendirmesini yapmıştır.⁴²

3.1.4. Müdelles

“Sâbit değildir” lafzının müdelles⁴³ için kullanıldığı kaynaklar mevcuttur. Birtakım hadislerin şerhi yapılırken, seneddeki bazı râviler için “Lâ yesbutu” (sâbit değildir) değerlendirmesinde bulunulmuştur. Örneğin Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde yer alan ve Abdullah b. Sa’d → Yûnus b. Bükeyr → Muhammed b. İshâk → Yâkub b. Utbe el-Ahnes → Ebî Gatafân → Ebû Hureyre yoluyla Hz. Peygamber’den nakledilen: “*Sübhânallah demek erkeklerle has, el çırpma da kadınlara özgü bir durumdur. Kim namazında*

³⁶ Übeyy b. Umâre Hz. Peygamber’e “Yâ Rasûlullah mestler üzerine meshedeyim mi?” diye sorunca Hz. Peygamber de “evet” buyurdu. (Übey, Ya Resûlallah) bir gün, iki gün, üç gün müddetince mesh edebilir miyim? diye sorunca Allah Rasûlü de “Evet istediğin kadar” buyurdu. Ebû Dâvûd, “Taharet”, 58.

³⁷ İlgili konuya ilişkin aktarılan hadis rivayetleri için bk. Ebû Dâvûd, “Taharet”, 58.

³⁸ Hz. Peygamber Ravha’da bir deve kervanı ile karşılaşarak “Siz kimsiniz?” diye sorunca ‘Müslümanlarız’ şeklinde cevap vermişlerdir. Onlar da ‘Sen kimsin?’ diye sorunca Allah Rasûlü ‘Rasûlullah’ımlı’ buyurmuş. Onun üzerine bir kadın ona (Hz. Peygamber’e) bir çocuk arz ederek ‘Bunun için hac var mıdır?’ demiş. Allah Rasûlü ‘Evet, sana da ecir vardır’ buyurmuştur. Müslim, “Hacc”, 72.

³⁹ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San’ânî, *Sübüli’s-selâm* (Beyrut: Dâru’l-Hadîs, ts.), 1/603.

⁴⁰ Ebû Dâvud, “Cihad”, 179.

⁴¹ Mu’dal’ı mürsel şeklinde değerlendirenler olsa da İbnü’s-Salâh (öl. 643/1245) buna katılmamakta, mu’dali münkâtı’nın özel bir çeşidi olarak görmektedir. Ona göre her mu’dal münkâtı ancak her münkâtı mu’dal değildir. Mu’dal isnadında iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadistir. O şu sözüyle buna açıklık getirmektedir: “Fıkıh ve fıkıh usulüne göre (münkâtının) hepsine mürsel denilir. Ehli hadisten Ebubekir Hatib (el-Baghdâdî) de aynı görüştedir. Ancak onun ‘tâbiünun Nebi’den diyerek nakli çoğunlukla mürsel diye isimlendirilir. Tebeu’t-tâbiîn’in böyle nakilleri çoğunlukla mu’dal diye isimlendirilir.” İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 1/59; Köktaş – Gümüş, “Mürsel Hadis Kavramının Gelişiminde İbnü’s-Salâh’ın Rolü”, 255.

⁴² Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdû’s-sârî* (Mısır: Matbaatu’l-Kübrâ, 1905), 9/330.

⁴³ Bir râvî bazen aynı asırda yaşadıkları halde birbirlerine mülakki olmamış olabilir. Keza mülakki olmuş ancak ondan hadis nakletmemiş olabilir. İşte böyle bir râvinin görüşmediği veya görüşmüş ancak hadis almadığı ya da hadis almış olsa bile almadığı bir hadisi ondan nakletirse kendisi müdellis, hadisi de müdelles hadis olur. İbn Hacer’e kadar müdellesin tarifinde birtakım farklılıklar olsa da yukarıda zikredilen tanıma en yakın tarif İbn Hacer tarafından yapılmıştır. İbnü’s-Salâh önce isnad tedlîsi ile şuyûh tedlîsinin hükümünü ve müdellis râvinin rivayetinin kabulü konusunu ele almıştır. Dolayısıyla müdelles için açık bir tanım yapmamıştır. Nevevî de buna benzer açıklamalar yaparak açık bir tanım yapmamıştır. İbn Hacer’e göre ise müdelles, isnadda râvinin gizli düşmesiyle ortaya çıkar ve râvinin kendisine hadisi rivayet eden kişiyi isimlendirmemesi veya hadis almadığı kimseden hadis işittiği vehmini vermesidir. Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nuhbetu’l-fiker fi mustalahi ehli’l-eser*, thk. Assâm es-Sabâtî (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1997), 4/725; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 250; İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 66-68.

anlaşılabilecek bir işarette bulunursa, tekrar ona (namaza) geri dönsün.”⁴⁴ hadisi hakkında “Bu hadis sâbit değildir” değerlendirmesinde bulunulmuştur. Sebep olarak da hadisin râvileri arasında bulunan Muhammed b. İshâk’ın (ö. 151/768) sadûk olduğu halde tedlîs yaptığını bu sebeple rivayetin kavî olmadığını göstermektedirler.⁴⁵ Ancak mezkur hadis bu tarikiyle zayıf kabul edilmiştir. Çünkü aynı metin birçok isnadla nakledilmektedir. Farklı isnadla nakledilen bu hadisler Buhârî’nin *Sahîh*’i⁴⁶ başta olmak üzere birçok temel hadis kaynağında sahîh olarak rivayet edilmektedir.

Bir başka örnek olarak Muhammed b. Müsenna → Saîd b. Süfyân → Şu’be → Katâde → Hasan → Semure b. Cündeb isnadıyla nakledilen Hz. Peygamber’in “Cuma günü abdest alan kimse bu abdest ruhsatı ile yetinmiş ve fazilet kazanmış olur. Kim de gusle derse gusûl daha faziletlidir.”⁴⁷ hadisini ele alan Irâkî (öl. 806/1404) şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Hasan’ın Semûre b. Cündeb’ten ‘Akîka hadisi’ dışında naklettiği herhangi bir hadis yoktur. Dolayısıyla yukarıda zikredilen bu hadisi ondan duyduğuna dair bir şey sâbit olmamıştır (هذا الحديث لم يثبت سماعه منه) bununla da ihticâc edilmez, zîra bu hadiste tedlîs yapılmıştır (ولا يحتج به لكونه يدلس) demektir.”⁴⁸ Her iki hadiste de tedlîsin olduğu görülmektedir. Söz konusu örneklerin dışında birçok misal verilebilir. Ancak bu iki örnek “sâbit değildir” lafzının zayıf hadis ıstılahlarından tedlîs için de kullanıldığını göstermek için yeterlidir.

3.2. Hadisteki İztırâb Sebebiyle ‘Sâbit Değildir’ Kullanımı

İztırâb genellikle hadislerin senedinde yer alırken bazen da metninde ya da her ikisinde birlikte olur. Seneddeki ıztırâb iki hadisten birinin mevsûl diğerininse mürsel olması, bir rivayeti muttasıl iken diğerinin münkatı’ olması, hem merfû’ hem de mevkuf olarak aktarılması, râvinin aynı sahabîden farklı zamanlarda ve farklı tâbiîler yoluyla aktarması, bir râvisinin isminde veya künyesinde ihtilâf edilmesi şekillerinde olur.⁴⁹

Hadis muzdarip olduğu için “sâbit değildir” lafzının kullanıldığı yerler olmuştur. Hz. Peygamber’in Ferve’ye dua tavsiye ettiği şu rivayet örnek olarak verilebilir: “(Yatağına yattığın zaman) Kul yâ eyyühal kâfirûn” suresini oku, bitirince uyu. Zîra o, şirkten beraet etmektir.”⁵⁰ hadisi hakkında Ebû Ömer en-Nemrî (مضطرب الإسناد، لا يثبت) “Senedi muzdarip olup sâbit değildir” demektir.⁵¹ Hadisin muztarib olduğunu söylerken ıztıraba sebep olan âmili belirtmemiştir. Ancak Nesâî (öl. 303/915) aynı hadisi *Amelü’l-yevm ve’l-leyle*’sinde mürsel bir şekilde zikretmiştir.⁵² Hadisin mürsel olup mevsûl bir isnadla çeliştiği için muztarib olması imkan dâhilindedir. Ayrıca “muztaribu’l-isnad” lafzının kullanılmasıyla da ıztırabın metninde değil senedde olduğu açıktır.

Başka bir örnek de şu rivayetle verilebilir: Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân → Mihrân b. Ebî Amr → Ali b. Abdî’l-A’lâ → Ebû Nu’mân → Ebû Vakkâs → Selmân el-Fârisî → Ebû Bekr yoluyla Hz. Peygamber’den nakledilen münafığın taşıdığı alâmetle ilgili hadisi Darekutnî, isnaddaki ıztıraba örnek olarak vermektedir. Ona göre her iki isnadın râvileri arasında yer alan Ali b. Abdî’l-A’lâ üzerinde ihtilâf edilmiştir. Ali b. Abdî’l-A’lâ, Taberânî’nin (öl. 360/971) yer aldığı isnadla, hadisi genellikle Ebû Bekir tarikiyle naklettiği halde Tirmizî *Sünen*’indeki hadisi ise Ebû Nu’mân → Ebû Vakkâs → Zeyd b. Erkâm → isnadıyla aktarır. Ebû Nu’mân mechûl birisi iken Ali b. Abdî’l-A’lâ ise hadiste kuvvetli bir râvi değildir. Dolayısıyla hadis muztarib olup sâbit değildir.⁵³ Mezkûr örneklerden anlaşıldığına göre “sâbit değildir” lafzının muztarib hadislerden “muztaribu’l-isnad” için kullanıldığı görülmektedir.

Muztaribu’l-isnad dışında muztaribu’l-hadis için de “sâbit değildir” lafzının kullanıldığına rastlanmaktadır. Abdurrahman b. Ebî Amîre’den nakledilen Hz. Peygamber’in Muaviye için söylediği “Allah’ım onu hidayet eden, hidayete ermiş ve devamlı hidayette olanlardan eyle.”⁵⁴ sözünü ihtiva eden hadiste, Abdurrahman b. Ebî Amîr için “(مُضْطَرِبُ الْحَدِيثِ لَا يَثْبُتُ فِي الصَّحَابَةِ) Hadisi muzdarip olup sahâbi olduğu sâbit değildir” değerlendirmesinde bulunulduğu belirtilmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla burada zikredilen “sâbit değildir” tabirinin cerh lafzı sayılan “muztaribu’l-hadis” için kullanıldığı görülmektedir.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 173.

⁴⁵ Abdulmuhsîn b. Hamed el-Abbâd el-Bedr, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (b.y.: Durûsu’s-Savtiyye, 2018), 16/344.

⁴⁶ İlgili konuya ilişkin aktarılan hadis rivayetleri için bk. Ebû Abdüllâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi’u’l-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1419), 3/90, “Amels fi’s-Salât”, 5.

⁴⁷ İbn Mâce, “İkâmetu’s-Salât”, 81.

⁴⁸ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Kütü’l-mugtezî ‘alâ Câmi’i’t-Tirmizî*, thk. Nâsiruddîn Muhammed b. Hamîd (Mekke: Risâletu’d-Doktora Câmiâtü’l-Kurâ, 2003), 1/216.

⁴⁹ İbn Hacer, *Nuḥbetu’l-fiker*, 576; Ahmet Yücel, “Muztarib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/422.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 107.

⁵¹ Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2010), 3/390.

⁵² Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Amelü’l-yevm ve’l-leyle*, thk. Fâruk Hammâde (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1985), 1/469.

⁵³ Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelül-vâride fi’l-ehâdisi-nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi (Riyad: Dâru Taybe, 1985), 1/185.

⁵⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 48.

⁵⁵ Ali b. Muhammed Ebu’l-Hasen Nûreddîn el-Herevî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ şerhu mişkâtü’l-mesâbih* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2002), 9/4022.

3.3. Râvinin Adaletini Zedeleyen Kusurlar Sebebiyle 'Sâbit Değildir' Kullanımı

Mechûl

"Sâbit değildir" lafzının râvinin adaletini zedeleyen kusurlar arasında sadece meçhul raviler için kullanıldığı görülmektedir. Mesela Katâde → Muhaddis → Şa'bî → Abdurrahman b. Ebze → Ammâr b. Yâsîr isnadıyla Hz. Peygamber'den nakledilen "dirseklere kadar (teyemmüm et)" hadisi hakkında İbn Receb el-Hanbelî, (وهذا الإسناد مجهول لا يثبت) "Bu isnad meçhuldür sâbit değildir" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁶ Dolayısıyla iki ihtimal akla gelmektedir. Birincisi böyle bir isnadın meçhûl olması, yani mezkûr isnadın hadis âlimlerince bilinmemesidir. İkincisi ise isnadda yer alan bir râvinin meçhûl olmasıdır ki birinci ihtimal daha doğru gözükmemektedir. Bu sebeple hadisin bu tarikle meçhul olduğu görülmektedir. Neticede "sâbit değildir" lafzının râvinin adaletini zedeleyen kusurlardan meçhûl râvi için de kullanıldığı görülmektedir.

3.4. Râvinin Zabtnı Zedeleyen Kusurlar Sebebiyle 'Sâbit Değildir' Kullanımı

Sûu'l-Hıfz

"Sâbit değildir" lafzının râvinin zabtnı zedeleyen kusurlardan sadece sûu'l-hıfz için kullanıldığı görülmektedir. Zabt ile ilgili diğer kusurlar için kullanıldığına rastlanmamıştır. Mesela Ebû Nuaym'ın Câbir yoluyla naklettiği ve Allah Rasûlü'nden aktardığı: "Sarıkla kılınan iki rekat namaz, sarıksız kılınan yetmiş rekatlı namazdan daha faziletlidir."⁵⁷ hadisinin senedinde yer alan Târik b. Abdurrahman'ı Zehebî *Duafâ*'sında ve Buhârî *Duafâ*'sında zikrederken Nesâî onun için "Leyse bikaviyy" değerlendirmesinde bulunmuştur. Hâkim de (سيئ الحفظ) Seyyiu'l-Hıfz" derken Sehâvî (öl. 902/1497) bu gerekçeyle (هذا الحديث لا يثبت) bu hadis sâbit değildir" şeklinde açıklama yapmıştır.⁵⁸ Dolayısıyla hadisin sâbit olmamasının gerekçelerinden birisi de hafızasının kötü olmasına bağlanmıştır. Temel hadis kaynaklarında yer almayan mezkûr rivayet, sadece bu isnadı ile bilinmekte, başka bir isnadı bulunmamaktadır.

3.5. Metrûk Hadisler İçin 'Sâbit Değildir' Kullanımı

Bir hadis hakkında "Lâ yesbutu" "sâbit değildir" lafzının kullanımının bazen metrûk bir râviden kaynaklandığı da görülmektedir. Tirmizî'nin *Sünen*'inde Hannâd → Ömer b. Hârûn → Üsâme b. Zeyd → Amr b. Şuayb yoluyla gelen bir nakilde Amr b. Şuayb'ın babasından ve dedesinden rivâyetine göre, "Hz. Peygamber sakalını tıraş ederken sakalının eninden ve boyundan alırdı."⁵⁹ Mezkûr hadis bu haliyle Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçmektedir. Abdulmuhsin el-Abbâd Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen mezkûr hadis şerh ederken, bu hadisin sâbit olmadığını belirtmiş, gerekçe olarak da senedinde yer alan Ömer b. Hârûn el-Belhî'nin metrûk ve kendisi ile ihticac edilmeyen bir râvi olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Dolayısıyla metrûk olduğu için sâbit olmadığı yönünde açıklama yapmıştır. Hadis için "Garib" değerlendirmesinde bulunan Tirmizî rivayetin akabinde yaptığı şu değerlendirmesiyle hadisin garib olduğunu beyan etmektedir: "Muhammed b. İsmail'den işittim şöyle diyordu: Ömer b. Hârûn'un rivâyeti orta yolludur. Onun aslı olmayan veya tek başına rivâyet ettiği bu hadis dışında rivâyet ettiği başka bir hadis bilmiyorum. Dolayısıyla bu hadisi sadece Ömer b. Hârûn tek başına rivâyet etmiştir."⁶¹ Mezkûr hadisin temel hadis kaynakları içerisinde sadece Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer alması ve yukarıda belirtildiği üzere tek bir isnada sahip olması hadisin sıhhatine gölge düşürmüştür. Ayrıca Ömer b. Hârûn hakkında yapılan değerlendirme de göz önünde bulundurulduğunda mezkûr hadisin sâbit olmadığı anlaşılmaktadır.

3.6. Münkeru'l-Hadîs

Münkeru'l-hadîs, bazen mevzû hadis rivayet eden raviler için de kullanılmaktadır. Râvi değerlendirme kriterlerine bakıldığında "sâbit değildir" lafzının münker hadis rivayet eden râviler için de kullanıldığı görülmektedir. Mesela Hasan b. Umâra hakkında (منكر الحديث وأحاديثه موضوعة لا يثبت حديثه) Münker hadis olup onun rivayet ettiği hadisler mevzûdur, hadisi sâbit değildir" değerlendirmesinde bulunulmuştur.⁶²

Muhammed b. el-Heysem → Yahyâ b. Abdullah → İbn Lehîa → Kays b. el-Haccâc → Haneş → İbn Abbas → İbn Mes'ud isnadı rivayet edilen: "Nebî Cinlerle buluşacağı gece nebiz ile abdest aldı ve 'o temiz bir sudur' dedi"⁶³ hadisi hakkında Bezzâr (öl. 292/905)

⁵⁶ Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *Fethu'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdulmaksûd (Medine: Mektebetu'l-Guraba, 1996), 2/250.

⁵⁷ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süiyûtî, *Cemu'u'l-cevâmi* (Kahire: el-Ezheru's-Şerîf, 2005), 13/143.

⁵⁸ Suyûtî, *Cemu'u'l-cevâmi*, 13/143.

⁵⁹ Tirmizî, "Edeb", 17.

⁶⁰ Abdulmuhsîn b. Hamed, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 1/231.

⁶¹ Tirmizî, "Edeb", 17.

⁶² Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, 6/76.

⁶³ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlîk el-Bezzâr, *el-Müsne'd*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah - Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 4/268.

Müsned’inde “وَهَذَا الْحَدِيثُ لَا يَثْبُتُ لِابْنِ لَهْيَا” Bu hadis İbn Lehîa’dan dolayı sâbit değildir” değerlendirmesinde bulunmuştur. Gerekçe olarak da kitaplarının yakıldığı, başkalarının kitaplarından naklettiği hususlarını göstermektedir. Ayrıca “(فَصَارَ فِي أَحَادِيثِهِ أَحَادِيثٌ) (مَنَاقِيرُ) Onun hadisleri münker hadislerden oluşmaktadır” diyerek münker olan bu hadisleri için “sâbit değildir” lafzını kullanmıştır.⁶⁴ Bu hadis Abdullah b. Mes’ûd’dan dört yolla nakledilmektedir. Bunlar; İbn Abbâs, Ebû Râfi‘, Ebû Vâil ve Amr b. Hureys’in azatlısı kölesi Ebû Zeyd’dir.⁶⁵ İbn Abbas tarikinin temel hadis kaynakları arasında İbn Mâce’nin Sünen⁶⁶, Ahmed b. Hanbel’in Müsned⁶⁷ ve Dârekutnî’nin (öl. 385/995) Sünen⁶⁸ eserlerinde farklı lafızlarla nakledilmektedir. Ancak Bezzâr’ın münker hadis naklettiğini iddia ettiği İbn Lehîa’nın sadece İbn Abbas tarikinde yer aldığı görülmekte, dolayısıyla bu isnadla gelen hadis için münker olduğuna işaret etmek üzere sabit değildir denilebileceği, diğer üç isnadın bu kapsama girmediği anlaşılmaktadır.

3.7. Mualllel Olması Sebebiyle ‘Sâbit Değildir’ Lafzının Kullanımı

“Lâ yesbutu” lafzının zayıf hadise işaret etmek üzere kullanıldığı rivayet çeşitlerinden birisi de mualllel⁶⁹ hadis olmuştur. Muhammed b. Vâsi’den (ö. 123/741) rivâyete göre, o şöyle demiştir: “Mekke’ye geldiğimde kardeşim Sâlim b. Abdullah b. Ömer’le karşılaşmıştım, babasından ve dedesinden aktararak Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu söyledi: ‘Her kim çarşıya girdiğinde “Allah’tan başka ilah yoktur, sadece o vardır, O’nun şeriki yoktur, mülk onun, hamd ona mahsustur, hayatı veren ve öldüren O’dur. Kendisi tek ölümsüz olandır ve her zaman diridir. Bütün hayırlar onun elindedir ve o her şeye güç yetirendir.’ derse, Allah bunu söyleyen kimseye milyon defa sevap yazar, milyon günahını siler ve derecesini milyon defa yükseltir.”⁷⁰ Azimâbâdî Tirmizî’nin Sünen’inde bu yolla nakledilen bu hadis için “(فَهُوَ حَدِيثٌ مَعْلُولٌ لَا يَثْبُتُ)” Hadis mualllel olup sâbit değildir” demektedir.⁷¹

Başka bir örnek verecek olursak hadis hakkında İbnü’l-Esîr (öl. 606/1210) Zeynep es-Sehmiyye’nin Hz. Âişe’den naklettiği “Allah Rasûlü abdest aldı, sonra (eşini) öptü, abdest almadan namaz kıldı”⁷² rivayeti için “(مَعْلُولٌ لَا يَثْبُتُ)” mualllel olup sâbit değildir” demiştir. Ona göre Zeynep es-Sehmiyye’nin Hz. Âişe’den böyle bir rivayeti yoktur.⁷³ Böylece hadisin içinde onu zedeleyen gizli bir illetin olduğunu belirtmek üzere “sâbit değildir” lafzı kullanılmış ve hadisin zayıf olduğuna dikkat çekilmiştir. Mezkûr hadis farklı lafızlarla Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce’nin Sünen’lerinde nakledilmektedir. Dolayısıyla İbnü’l-Esîr’in mualllel olup sâbit olmadığını söylediği Ebû Bekr b. Ebî Şeybe → Muhammed b. Fudayl → Haccâc → Amr b. Şuayb → Zeyneb es-Sehmiyye → Âişe isnadının mualllel olduğunu, bu isnadla gelen hadisin isnaddan kaynaklı olarak illetli olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla hadisin diğer isnadları bu değerlendirmeye tabi değildir. Mezkûr isnad temel hadis kaynakları arasında İbn Mâce’nin Sünen’inde⁷⁴ nakledilmektedir.

3.8. Şâz Olması Sebebiyle ‘Sâbit Değildir’ Kullanımı

“Sâbit değildir” tabirinin kullanıldığı sika bir ravinin kendisinden daha sika bir raviye muhalefet etmesi şeklinde tanımlanan zayıf hadis çeşitlerinden şâza Ümmü Seleme’den nakledilen şu rivayet örnek verilebilir. Ümmü Seleme şöyle demiştir: Hz. Peygamber’e, “Ey Allah’ın Rasûlü saçımı sıkıca örmekteyim gusûl abdesti ve cünüplük için bu örgüleri çözeyim mi? diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu “Başına üç sefer su dökmen yeterlidir, sonra tüm vücudunu yıkarsın böylece temizlenmiş olursun.”⁷⁵ Söz konusu hadis Müslim’in Sahih’inde zikredilmektedir. Müslim mezkûr hadisi verdikten sonra hemen ardından “Abdurrezzâk hadisinde ‘Onu hayz ve cünüplük dolayısıyla çözeyim mi?’ demekte, Abdurrezzâk’ın rivayet ettiği nakilde “gusûl” yerine “hayız” lafzını

⁶⁴ Bezzâr, el-Müsned, 4/268.

⁶⁵ İbrahim Özpolat, “Cessâs’ın Hurma Nebizi ile Abdest Alma Meselesine Dair İstidlalleri: Bir Ebû Hanîfe Savunuculuğu Örneği”, Cumhuriyet Theology Journal, 27(2023): 504-523, 514.

⁶⁶ İbn Mâce, “Taharet”, 37.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, thk. Ahmed Şâkir (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1995), 4/29.

⁶⁸ Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, es-Sünen, thk. Şuayb el-Arnaût, Hasan Abdülmün’im Şelbî, Abdüllatif Hirzullâh (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 2004), 1/129

⁶⁹ Mualllel, hadisin zahiri olarak sahih olmasına rağmen sened veya metninde herkesin göremeyeceği, alanın uzmanlarınca anlaşılabilen bir kusuru bulunan hadise denir. Buhârî, Tirmizî, Hâkim ve Dârekutnî gibi bazı muhaddisler mualllel yerine aynı manaya gelen ma’lûl kelimesini kullanmışlardır. Mualllel hadise konu olacak hadis sıhhatini zedeleyen illetler en çok hadisin isnadında, bazen de metninde yer alır. Eğer illet hadisin isnadında yer alırsa hem isnadın hem de metnin zayıf sayılmasına sebep olur. Hadislerin illetlerini inceleyen ilim dalına da İlel’ul-hadîs denilmiştir. Bk. Uğur, Hadis Terimleri Sözlüğü, 239-240.

⁷⁰ Tirmizî, “Da’avât”, 36; İbn Mâce, “Ticaret”, 27.

⁷¹ Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, Avnül’-ma’bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, t.s.), 13/285.

⁷² Mezkûr hadis şöyle nakledilmiştir: Osman b. Ebî Şeybe → Vekî → A’meş → Habîb → Urve → Hz. Âişe isnadıyla Hz. Âişe’den nakledilen : “Allah Rasûlü hanımlarından birini öptü ve sonra abdest almadan namaza çıktı.” Urve diyor ki Âişe’ye “O (eşi) senden başkası değildir” dedim. (O da) güldü.” Bk. Ebû Dâvûd, “Taharet”, 69; Nesâî, “Tahâret”, 121; İbn Mâce, “Taharet”, 69.

⁷³ Mecdüddîn el-Mülbârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, Câmi’u’l-usûl li-ehâdîs-i-Resûl, thk. Abdulkâdir el-Arnaût (Beyrut: Mektebetu’l-Dâru’l-Beyân, 1972), 7/204.

⁷⁴ İbn Mâce, “Tahâret”, 69.

⁷⁵ Müslim, “Hayz”, 12; Nesâî, “Gusûl ve Teyemmüm”, 12.

kullandığı görülmektedir. Müslim’in *Sahîh*’inde geçen her iki hadisi değerlendiren Nâsiruddîn el-Elbânî (1914-1999), Abdurrezzâk hadisi için “(في الحديث شاذ لا يثبت) Hadis şâz olup sâbit değildir” demektedir. Şâz olma sebebi olarak da Abdurrezzâk’ın bu rivayetle teferrüd etmesi ve onun Sevrî’den (öl. 161/778) rivayetine Yezîd b. Hârûn’un (ö. 206/821) ondan rivayetine ve İbn Uyeyne (ö. 198/814) ile Ravh b. Kâsım’ın Eyyûb’tan yaptıkları nakile muhalif olmasını göstermektedir.⁷⁶ Böylece şâz olan mezkûr zayıf hadis için “sâbit değildir” lafzı kullanılmıştır.

4. Hadisin Merfû Olmayışı Sebebiyle ‘Sâbit Değildir’ Lafzının Kullanılması

Bir hadisin merfû olmadığı veya herhangi bir sahabiden gelmediği yönünde de “sâbit değildir” lafzı kullanılmıştır. Mesela Dârekutnî’nin *Sünen*’inde Ebû Hureyre yoluyla Hz. Peygamber’den nakledilen köpeğin su içtiği kabın yıkandığı gibi kedinin de su içtiği kabın yıkanması gerektiğine dair hadis hakkında “(هذا موقوف، ولا يثبت عن أبي هريرة) Bu hadis mevkuf olup Ebû Hureyre’den nakledildiği sâbit değildir” değerlendirmesinde bulunulmuştur.⁷⁷ Başka sahabilerden de buna benzer kullanımlar mevcuttur ancak çalışmanın sınırlarını aşacağından bir örnekle iktifa etmiş olduk.

Hatîb el-Bağdâdî “*Babasına söven mel’undur, annesine söven mel’undur, Lût kavminin yaptığı livata işini yapan mel’undur, hayvanlarla cinsel temasa giren mel’undur, yerlerin sınır taşlarını değiştiren mel’undur, gözü görmeyen âmâ birini yoldan saptıran mel’undur.*”⁷⁸ hadisini zikrettikten sonra “(لا يثبت هذا الحديث بهذا الإسناد) Bu hadis bu isnadla sâbit değildir”⁷⁹ diyerek mezkûr hadisin Ebû Hureyre’den gelmediğine işaret etmektedir. Hadisin bu isnadla rivayet edildiğinin bilinmediğine, dolaylı olarak Hz. Peygamber’e ait bir hadis olmadığına yani mevzu bir rivayet olduğuna dikkat çekmektedir. Klasik kaynaklarda görüldüğü üzere bir hadisin merfû olmadığını göstermek için de sık sık “sâbit değildir” lafzı kullanılmıştır.

5. ‘Sâbit Değildir’ Lafzının Mevzû Rivayetlere Delaleti

“Sâbit değildir” tabirine mevzûât türü eserlerde sıkça rastlanmaktadır. Özellikle Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzi (öl. 597/1201), Radyuddîn es-Sâgânî (öl. 650/1252), Şevkânî (öl. 1250/1834) gibi mevzûât türü eser yazarların bu kavramı değerlendirmesi, hadisin mevzû olduğuna işaret etmektedir. İbnü’l-Cevzî’nin *el-Mevzûât*’ında 11 yerde “Lâ yesbutu” lafzı geçmektedir. Mesela mezkûr eserde İbnü’l-Cevzî, Hz. Peygamber’e nispet edilen “Allah’ın velisi ancak cömertlik ve güzel ahlak üzere yaratılmıştır” mevzû rivayetini ele alırken Dârekutnî’nin şu değerlendirmesine yer vermiştir: “(مترُوك يكذب والحديث لا يثبت) metrûktur yalan söyler, bu hadis sâbit değildir.”⁸⁰ Sadece bir örneğini vermiş olduğumuz rivayette de görüldüğü üzere İbnü’l-Cevzî’nin yer verdiği “sâbit değildir” lafzı genel olarak uydurma rivayetler için kullanılmaktadır.

Sâgânî’nin *Mevzûât* adlı eserinde yerde “Lâ yesbutu” 3 yerde de “Lem yesbut” lafızlarını kullanmaktadır. Mesela “*Ot salatası yiyin*” şeklinde rivayet edilen mevzû bir rivayet için müellif “Lem yesbut” diyerek hadisin sâbit olmadığını, dolayısıyla mevzû olduğunu belirtmektedir.⁸¹ Dikkat çekmek istediğimiz bir husus da Mevzûât türü eserlerde yer alan “Lâ yesbutu” lafzının genelde metrûk tabiri ile beraber kullanılmasıdır. Nitekim metrûk hadislerin bir kısmı mevzû hadislere işaret etmektedir. Bu bağlantıdan hareketle İbnü’l-Cevzî gibi mevzû rivayetleri toplayan eserlerde kullanılan “Lâ yesbutu” ve “Lem yesbut” kavramları genel itibarıyla mevzû rivayetler için kullanılmaktadır.

İbn Hacer (ö. 852/1449) “Lâ yesbutu” lafzını genel olarak isnadı sâbit olmayan, dolayısıyla da mevzû olan hadisler için kullanmaktadır. Bu bağlamda isnadı sahih, sâbit olmayan bir rivayetin hadis olmayacağı görüşündedir. Mesela nakledilen bir rivayete göre Hz. Aişe Hz. Peygamber’den vefat ettikten sonra onun yanına gömülmesi için izin istemiş, Allah Rasûlü ise ona “*Bunu nasıl yapabilirim, orada benim, Ebûbekir, Ömer ve Hz. İsa’nın kabri dışında yer yok*” buyurmuştur. İbn Hacer bu rivayet için “Lâ yesbutu” sâbit değildir diyerek⁸² söz konusu lafzın mevzû rivayete işaret ettiğine dikkat çekmiştir.

“Lâ yesbutu” lafzının mevzû rivayetler için de kullanıldığını gösteren örneklerden birisi de şu nakildir: Şebîb b. Garkâde şöyle dedi: “*Yemen’deki Bârik kabilesine mensup bir topluluktan iştittiğime göre onlar Urve İbnü’l-Ca’d el-Bârikî’den şöyle bir haber nakletti ‘Hz. Peygamber kendisine bir koyun satın alması için Urve’ye bir dinar vermiş. O da bir dinar ile iki koyun satın almış, sonra bu koyunların birisini bir dinara satmış, Peygamber’e bir dinar ve bir koyunla gelmiş. Bunun üzerine Peygamber, Urve’ye alım satımında bereket olması suretiyle duâ etmiştir. Artık Urve bundan böyle toprak satın alsa, ondan da muhakkak kazanır olmuştur.*”⁸³ Hadisin devamında Buhârî şöyle bir

⁷⁶ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *İrvâ’ü’l-ğalîl fî tahrîci ehâdisi Menâri’s-sebîl* (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1985), 1/168.

⁷⁷ Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 2004), 1/113.

⁷⁸ Suyûtî, *Cemu’u’l-cevâmi*, 19/453.

⁷⁹ Suyûtî, *Cemu’u’l-cevâmi*, 19/453.

⁸⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 2/179.

⁸¹ Ebû’l-Fezâil Râdiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî, *el-Mevzûât*, thk. Necm Abdurrahman Halef (Dimaşk: Dâru’l-Me’mûn, 1984), 1/54.

⁸² İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/75.

⁸³ Buhârî, “Menâkıb”, 29.

hatırlatmada bulunmuştur: “Süfyân b. Uyeyne dedi ki; Hasen b. Umâre bu hadîsi bize Şebîb b. Garkade'den rivayet etti. Hasen b. Umâre, ‘Bu hadîsi Şebîb, Urve el-Bârikî'den işitti’ demiştir. Süfyân ise ‘Ben Şebîb'e geldim, Şebîb: ‘Ben bu hadîsi Urve el-Bârikî'den işitmedim, fakat Bârikîler topluluğundan işittim, onlar hadîsi Urve'den haber veriyorlardı’ dedi.”⁸⁴

Ahmed b. Hanbel, Hasen b. Umâre hakkında “(موضوعة لا يثبت حديثه) Hadis mevzû olup sâbit değildir.” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸⁵ İbnü'l-Cevzî çoğu yerde “(حديث لا يثبت إسناده ولا متنه) Hadisin isnadı da metni de sâbit değildir” diyerek hadisin mevzû oluşuna dikkat çekmektedir.⁸⁶ Neticede “Lâ yesbutu” lafzı sadece zayıf hadislerle değil aynı zamanda mevzû birtakım rivayetlere de işaret etmektedir. Ancak mezkûr lafzın tamamen mevzû hadisler için kullanıldığı yönündeki iddiaların da doğruluk payının olmadığı, yukarıda zayıf hadis çeşitlerinden örnekler verilerek delillendirilmeye çalışıldı. Zîrâ mezkûr örnekler, bu lafzın daha çok zayıf hadise işaret ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda “Lâ yesbutu” lafzının kullanıldığı eserlerin muhtevası, o terimin tam olarak hangi sıhhat hükme delalet ettiğini gösterir mahiyettedir.

“Sâbit değildir” sözünün hasen ve zayıf hadise “sahih değildir” lafzının ise mevzû hadise delalet ettiğini iddia edenlerden birisi de Aliyyü'l-Kârî'dir. Sehâvî'nin (öl. 902/1497) *Mekâsıdu'l-Hasene*'sinde rivayet ettiği: “Bu Beyt'i günde yedi defa tavaf edip makamın gerisinde namaz kılan kimse...” hadisi için Vâhîdî (öl. 468/1076), *Tefsir*'inde tahrir etmiştir, sahih değildir demektedir.⁸⁷ Aliyyü'l-Kârî de söz konusu değerlendirme için şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Sehâvî'nin ‘Sahih değildir’ ifadesi, hadisin zayıf ve hasen olmasına engel değildir. Yeter ki ‘sâbit değildir’ sözü kastedilmiş olsun.”⁸⁸ Dolayısıyla Aliyyü'l-Kârî'nin sözünden “sahih değildir” sözü şayet “sâbit değildir” anlamında kullanılmışsa bu ‘hadis mevzûdur’ demektir.

“Sâbit değildir” lafzının mevzû hadis için kullanılmadığını iddia edenlerden birisi olan İbn Hacer'e göre bu lafız kesinlikle hadisin mevzû olduğunu göstermez. Zîrâ sâbit sözü sahih tabirine şamil olup, zayıf onun dışında kalmış olur.⁸⁹ Aliyyü'l-Kârî (öl. 1014/1605) ise “sahih değildir” sözü “sâbit değildir” manasında kullanılmışsa onun manası hadis mevzûdur.”⁹⁰ diyerek “sâbit değildir” lafzının mevzû hadis için kullanıldığına işaret etmektedir. Biz burada İbn Hacer'e katılamamaktayız. Nitekim yukarıdaki örnekler “sâbit değildir” lafzının mevzû hadisler için kullanıldığını göstermektedir. “Sâbit değildir” lafzının kullanıldığı eserlerin muhtevası, bir yönüyle o lafzın delalet ettiği hükmün ne olduğu hakkında bir ön izlenim vermektedir. Mezkûr ifade du'afâ eserlerinde râvinin durumunu bildirmek üzere geçiyorsa bu râvinin âdil ya da zâbit olmadığını, hadis hakkında geçiyorsa hadisin zayıf olduğunu göstermektedir. Mevzûât türü eserlerde “sâbit değildir” lafzının geçtiği yerlerde de büyük ihtimalle bu hadisin ne sahih, ne hasen ne de zayıf bir senetle sâbit olmadığı kastedilmektedir. Yani mezkûr rivayet bu sıhhat derecelerinden hiçbirinde vaki değildir, mevzûdur.

Sonuç

Sebt kökünden türemiş olan sâbit lafzı, isnadın bir niteliği olarak kullanıldığında adalet ve zabt sahibi râvi anlamına gelirken hadis için kullanıldığında sahih ve hasen olduğu kanıtlanmış hadis manasına gelmektedir. Bazı râviler veya hadisler için kullanılan “Lâ yesbutu” ve “Lem yesbut” tabirleri ise “sâbit değildir” anlamına gelmekte ve bazı yerlerde zayıf, bazı yerlerde de mevzû rivayetlere işaret etmektedir. “Sâbit değildir” lafzının sadece zayıf veya sadece mevzû rivayetler için kullanıldığı iddialarını açıklığa kavuşturmak maksadıyla klasik hadis metinleri, şerh ve usul kitaplarına bakıldığında söz konusu lafzın her iki manaya delâlet edecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde hadiste yer alan ıztırab için “sâbit değildir” lafzı kullanılmakta, bunun yanı sıra metrûk, münker, muallal ve şâz hadislerle de işaret edilmektedir. Mezkûr lafzın metâin-i aşereden adaleti zedeleyen kusurlar arasında meçhûl râvi, zabtı zedeleyen kusurlar arasında da sûu'l-hıfz için kullanıldığı tespit edilmektedir. Bunun dışında, râvideki diğer dokuz kusurdan herhangi birisi için kullanıldığına rastlanmamıştır.

“Sâbit değildir” lafzının aynı zamanda mevkuf olup merfû hadismiş gibi gösterilen hadisler için sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Özellikle sahabenin kendi tasarrufuna bağlı olan bazı sözlerin Hz. Peygamber'e dayandırıldığı durumlar

⁸⁴ Buhârî, “Menâkıb”, 29.

⁸⁵ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 6/76.

⁸⁶ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûreddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-şagîr* (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübra, 1937), 6/268.

⁸⁷ Sehâvî, *Mekâsıdu'l-hasene*, 1/655.

⁸⁸ Alî el-Kârî, *el-Masnû*, 188.

⁸⁹ Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, *Mecma'u bihâri'l-envâr fi garâ'ibi't-tenzîl ve leâtâ'ifi'l-ahbâr* (Hind: Dâiretu'l-Meârif, 1967), 5/209.

⁹⁰ Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslamiyye, ts.), 188.

olmuştur. Böyle bir durumda bazı hadisçiler, bu tür sözlerin Hz. Peygamber'e ait olmadığını, sahabenin veya tabiîn ve sonrakilerin sözü olduğunu gösterebilmek için "bu sözün Hz. Peygamber'e ait olduğu sâbit değildir" şeklinde sözler kullanmıştır.

"Sâbit değildir" lafzının en çok yer aldığı rivayetlerden biri de mevzû rivayetlerdir. Bilhassa mevzûât türü eserlere bakıldığında bu lafzın sıklıkla geçtiği görülmektedir. İbnü'l-Cevzî, Sâgânî ve Şevkânî gibi mevzûât türü eserler telif eden müellifler, "sâbit değildir" lafzını kullanmaktadırlar. Mezkûr lafzı kullanmalarının sebebi ise rivayetin mevzû olduğunu göstermektir. Bu husus da "sâbit değildir" lafzının sadece zayıf hadisler için kullanıldığını iddia edenlerin aksine mevzû rivayetler için de kullanıldığına işaret etmektedir.

"Sâbit değildir" manasındaki "Lâ yesbutu" lafzı hem mevzû hem de zayıf hadisler için kullanılmış olsa da genel itibarıyla zayıf hadise delalet ettiği görülmektedir. Neticede zayıf hadis türlerinin fazla olması da bunu gerektirmektedir. Öte taraftan "sâbit değildir" lafzı, hadis ilminde bazen hadisin metnine işaret ettiği gibi bazı durumlarda senede mahsus bir lafız olmuştur. Söz konusu lafız, bazı durumlarda anlam değişikliğine uğrayabilmiştir. Mesela "Lâ yesbutu fîhi şey" lafzı 'konuya dair hiçbir şey sâbit olmamıştır' manasında kullanılmıştır. Mevzû rivayetler veya zayıf râvilerle ilgili temel kaynaklarda bir rivayetin hükmünü bildirdikten sonra rivayetin ait olduğu konuda Hz. Peygamber'den hiçbir hadisin sâbit olmadığını belirtmek üzere kullanılır.

Kaynakça | References

- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Azimâbâdî, Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Bedr, Abdulmuhsîn b. Hamed el-Abbâd el-Bedr. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. b.y.: Durûsu's-Savtiyye, 2018.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü's-suğrâ*. thk. Abdulmu'tî Emîn. Pakistan: Camiatu'd-Dirâsâtu'l-İslâmiyye, 1989.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tuhfetü'l-ebrâr*. Kuveyt: Vüzâretü'l-evkâf, 2012.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Müsned*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah – Âdil b. Sa'd. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer el-Bağdâdî. *el-İlelül-vâride fi'l-ehâdisi'n-Nebeviyye*. nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh es-Selefi, Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelül-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi. Riyad: Dâru Taybe, 1985.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2004.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. M. Nâsiruddin Elbânî. Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1998.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *İrvâ'u'l-ğalîl fi tahrîci ehâdisi menâri's-sebîl*. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmi, 1985.
- Emir es-Sânânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammaed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl. *Sübülü's-selâm*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, ts.
- er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1952.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî. *Mecmâ'u bihârî'l-envâr fi garâ'ibi't-tenzîl ve leğâ'ifi'l-ahbâr*. Hind: Dâiretu'l-Meârif, 1967.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyîd Muazzam Huseyn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, 1977.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî. *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*. nşr. Züheyr Şakîk el-Kebbî. ty.: Dâru İhyâ'i'l-Ulûm, 1416/1996.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. thk. İbrâhîm Hamdi el-Medenî. Medine: Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Herevî, Ali b. Muhammed Ebu'l-Hasen Nûreddîn. *Mirkâtu'l-mefâtih şerhu mişkâtu'l-mesâbih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Herevî, Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî. *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslamiyye, ts.
- İrâkî, Ebû'l-Fadl Abdirrahîm b. el-Huseyn b. Abdurrahmân. *et-Takyîd ve'l-İdâh Şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*. nşr. Abdurrahman Muhammed Osmân. ty.: Mektebetu's-Selefiyye, 1389/1969.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tezammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-İlel*. nşr. Sa'd b. Abdillâh el-Hamîd ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî. ty.: Metâbi'u'l-Hamîdî, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî, Nüzhetü'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser. nşr. Abdillâh b. Dayfillâh er-Rahîlî. Riyad: Matbaatu Sefîr, 1422/2001.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Netâ'icü'l-efkâr fi tahrîci ehâdisi'l-ekzâr*. thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2008.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nuhbetu'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Assâm es-Sabâtî. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdulmaksûd. Medine: Mektebetu'l-Guraba, 1996.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî. *Şerhu 'İleli't-Tirmîzî*. nşr. Humâm Abdurrahîm Sa'îd. Zerkâ: Mektebetu'l-Menâr, 1407/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1968.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed. *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût. Beyrut: Mektebetu'l-Dâru'l-Beyân, 1972.

- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân Takıyyuddîn. *Ma'rifetu envâ'i ulûmi'l-Hadîs*. nşr. Nûreddîn İtr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*. thk. Nûreddîn İtr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî. *Kavâ'idü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî*. Mısır: Matbaatu'l-Kübrâ, 1905.
- Köktaş, Yavuz – Gümüş, Fatih. "Mürsel Hadis Kavramının Gelişiminde İbnü's-Salâh'ın Rolü". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2019): 242-263.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed. *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde. Haleb: 1407.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûreddîn. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-şâğîr*. Mısır: Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübra, 1937.
- Münzirî, Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh. *Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Subhî b. Hasen. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2010.
- Nesâî, Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*. thk. Fâruk Hammâde. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- Sâgânî, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen. *el-Mevzûât*. thk. Necm Abdurrahman Halef. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1984.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. *Mekâsıdu'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osman el-Haşet. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1985.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed es-Sehâvî. *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1430/2009.
- Seyyîd Ebu'l-Me'âtî en-Nûrî Ahmed Abdurrezzâk. *Mevsûatu akvâlu'l-İmâm Ahmed fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Âlihi'l-Kutub, 1997.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Cemu'u'l-cevâmi*. Kahire: el-Ezheru's-Şerîf, 2005.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Kütü'l-mugtezî alâ Câmi'i't-Tirmizî*. thk. Nâsiruddîn Muhammed b. Hamîd. Mekke: Risâletu'd-Doktora Câmiâtu'l-Kurâ, 2003.
- Şafîî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Şafîî, Ebü Abdullâh Muhammed b. İdrîs. *İhtilâfu'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Yücel, Ahmet. "Muztarib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

